

Підсумовуючи вище викладене, можна стверджувати що сучасний стан правової охорони інформації, що є комерційно цінною, для суб'єкта підприємницької діяльності, не є досконалим, а тому існує нагальна потре-

ба у регламентації суспільних відносин, що виникають у зв'язку з комерційною таємницею, які не врегульовані нормами права спеціальним законом про комерційну таємницю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-4 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Господарський кодекс України : Закон України 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
3. Чікін С. Управління комерційною таємницею на підприємстві : дії організаційного, технічного та психологічного характеру / С. Чікін, В. Черненко // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2011. – № 5. – С. 56–64.
4. Сліпачук О. Комерційна таємниця на підприємстві / О. Сліпачук // Справочник економіста. – 2005. – № 7. – С. 67.
5. Виноградова Г. Деякі питання законодавчого забезпечення захисту комерційної таємниці / Г. Виноградова, О. Шпак // Юридичний журнал. – 2004. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : justinian.com.ua/author.php?id=552

УДК 347.214

ЗАСТАВА РУХОМИХ РЕЧЕЙ, НА ЯКІ ПОШИРЕНО ПРАВОВИЙ РЕЖИМ НЕРУХОМОСТІ

PLEDGE OF MOVABLE THINGS ATTRIBUTED TO IMMOVABLES

Зубенко К.В.,

здобувач кафедри цивільного права № 2

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена розгляду особливостей застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості. Встановлюється форма договорів застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, порядок фіксації виникнення, зміни та припинення застави. Стаття містить елементи порівняння порядків застави рухомих речей, нерухомих речей та рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості.

Ключові слова: рухомі речі, нерухомі речі, застава, іпотека, правовий режим.

Статья посвящена рассмотрению особенностей залога движимых вещей, на которые распространён правовой режим недвижимости. Определяется форма договоров залога движимых вещей, на которые распространён правовой режим недвижимости, порядок фиксации возникновения, изменения и прекращения залога. Статья содержит элементы сравнения порядков залога движимых вещей, недвижимых вещей и движимых вещей, на которые распространён правовой режим недвижимости.

Ключевые слова: движимые вещи, недвижимые вещи, залог, ипотека, правовой режим.

The article is devoted to the research of pledge of movable thing attributed to immovables. The author defines form of pledge (mortgage) contract of movable things attributed to immovables, and order of arising, changing and termination of pledge. Writing form and notarization required for such contracts as well as for contract of immovable property mortgage. At the same time contract of movable property pledge can be notarized only by will of its participants. Being based on modern domestic legislative provisions and positions of legal scientists the author compare orders of arising, changing and termination of pledge of movable property, immovable property and movable property attributed to immovables. Determined that legislator has made an attempt to spread immovable thing legal regime over air and sea crafts as well as inland waterway vessels and space objects. That's why pledge of movable thing attributed to immovables is fixed according to the Law on mortgage. But at the same time the process of pledge registration is regulated by Order of State Register of Encumbrances of movable property but not by provision of Law on State registration of immovable property rights and its encumbrances. As a result legal regime of movable things attributed to immovables in sphere of pledge relationships represents itself as combination of rules that provides pledge of movable things and mortgage of immovable. Moreover system of double registration that provides registration of sea crafts pledge both in State Sea Crafts Register of Ukraine and Register of Encumbrances of movable property subsists within sphere of sea crafts legal circulation.

Key words: movable things, immovable things, pledge, mortgage, legal regime.

Застава рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, є одним з малодосліджених питань сучасної цивілістики. Його актуальність пояснюється законодавчим підходом до регулювання відповідних суспільних відносин і неоднорідністю нормативного підходу до застави морських і повітряних суден, суден внутрішнього плавання та космічних об'єктів. Законодавцем зроблено спробу поширити на окремі рухомі речі повноцінний правовий режим нерухомості, однак специфіка правового регулювання відповідних відносин сприяла тому, що відповідні режими навряд чи можна назвати тотожними.

Особливості цивільного обороту рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, а також відносини з їх застави досліджувались такими вченими юристами як: О. О. Бойко, В. І. Борисова, Г. С. Васильєв, А. А. Герц, С. П. Гришаєв, Н. В. Гришук, М. В. Домашенко, І. О. Єме-

лькіна, О. Ю. Жидельова, І. В. Жилінкова, В. В. Вітрянський, М. М. Дякович, Р. В. Карпов, О. С. Кізлова, Д. Д. Коссе, У. М. Кубара, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик, С. О. Мічурін, Е. Є. Назаренко, О. О. Нігрєєва, В. М. Парасюк, В. А. Рибачок, В. Є. Рубаник, І. В. Спасибо-Фатєєва, Г. Г. Харченко, С. В. Храпач, А. Р. Чанишева, А. О. Шевирін, О. Р. Шишка, Ю. М. Юркевич, В. Л. Яроцький та ін.

Метою статті є визначення особливостей застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, порівняно із заставою рухомих і нерухомих речей за природою.

Перш ніж перейти безпосередньо до визначення особливостей застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, необхідно звернути увагу на термінологічні особливості використання певних правових категорій. В сучасній цивілістиці склалось цілісне

уявлення про правову природу застави як способу забезпечення виконання зобов'язань і зміст відповідної категорії. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) у ст. 575 визнав існування двох видів застави: іпотека – застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи, й заклад – застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом – у володіння третій особі [1]. Цей поділ є найбільш поширеним і співіснує лише поряд з альтернативними науковими поглядами, які поділяють заставу за критерієм об'єкта на іпотеку, заклад, заставу майнових прав, цінних паперів тощо [2, с. 227-228].

Традиційно в сучасній юридичній літературі про іпотеку йдеться переважно в світлі застави нерухомого майна за природою (земельні ділянки, будинки, споруди тощо) [3, с. 334; 4, с. 98], що можна пояснити недостатньою дослідженістю застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, і меншою поширеністю відповідних суспільних відносин, порівняно із заставою традиційних нерухомих речей. Тим не менше, в історичному ракурсі необхідно відмітити, що категорія «іпотека» використовувалась для позначення застави як рухомих, так і нерухомих речей. Таке використання характерне для періоду римського права [5, с. 346; 6, с. 153]. Лише згодом воно набуло більш вузького значення. Хоча, О. С. Кізлова відмічає, що Цивільний кодекс Наполеона 1804 року передбачав передачу в іпотеку не лише нерухомого, а й таких рухомих речей як морські, річкові й повітряні судна [7, с. 42], що відповідає сучасним поглядам законодавця.

В світлі викладеного, родове поняття «застава» є в ривній мірі застосовне як до рухомих, так і до нерухомих речей, що підтверджується і термінологією, яка вживається в сучасних наукових джерелах [8, с. 15] й в положеннях ЦК України (наприклад, ст. 577) [1]. Однак, вбачається, що в юридичній літературі зазначений термін використовується переважно для позначення відповідного способу забезпечення зобов'язання саме рухомими речами. Категорія «заклад» хоча і знайшла відображення у нормативних положеннях, однак не є поширеною в науковій літературі. В той же час використанням категорії «іпотека» наголошують на заставі нерухомості. Очевидно, що словосполучення «іпотека рухомого майна, на яке поширено правовий режим нерухомості» повинно підкреслювати регулювання застави таких речей за правилами нерухомості, особливо, коли такі речі ставляться в один ряд з нерухомістю за природою [9, с. 98]. Однак, чи так це насправді, ми встановимо в ході нашого дослідження.

Особливості застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, порівняно із заставою звичайних рухомих речей і нерухомості за природою, можна окреслити за трьома основними елементами: підстава виникнення, форма правочину та порядок фіксації.

Положення Закону України «Про заставу» (ст. 1) [10] та Закону України «Про іпотеку» (ст. 3) [11] визначають в якості підстав виникнення застави та іпотеки договір, закон та рішення суду. Сторони вільні самостійно формулюють зміст договорів, однак з урахуванням імперативних вимог законодавства, недодержання яких може призвести до визнання таких договорів неукладеними. В цьому світлі необхідно відмітити, що звичаями ділового обороту, які поширені у міжнародних приватних правовідносинах, або нормами національного законодавства окремих країн договори застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, і власне нерухомості можуть складати умовні самостійні договірні конструкції як, наприклад, договір будмерії, що характеризується О. С. Кізловою як один з найбільш стародавніх у сфері застави морських суден [12, с. 37].

Договори застави рухомого майна можуть укладатись у звичайній письмовій формі, в той час як нотаріальне посвідчення договору застави нерухомості є обов'язковим

в силу прямої вказівки закону (ст. 577 ЦК України) [34]. Аналогічно нерухомості нотаріальне посвідчення є обов'язковим і для договорів застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, в силу прямої вказівки ст. 13 Закону України «Про заставу» [10].

Основна відмінність між механізмами виникнення, зміни та припинення застави рухомих речей, нерухомих речей і рухомих речей, на які поширюється правовий режим нерухомості, полягає у порядку їх фіксації, що конкретизується в юридичних фактах і складах, які спричиняють відповідні правові наслідки. Виникнення іпотечних правовідносин, предметом яких є нерухоме майно, пов'язується з фактичним складом, до якого входять факти укладення договору іпотеки, його нотаріальне посвідчення і реєстрація іпотеки [13, с. 110]. При цьому саме з моменту реєстрації іпотеки іпотечний договір набуває статусу публічного визнання, а відтак не потребує жодних додаткових доказувань [14, с. 381], а обтяження права власності, що виникає внаслідок укладення договору, набуває чинності у відносинах з третіми особами [15, с. 30].

В цій же частині і виникає найбільше питань. Зокрема, В. А. Рибачок та С. В. Храпач критикують зміст ст. 1 Закону України «Про іпотеку», вважаючи некоректним його поширення на заставу повітряних суден і космічних об'єктів на тій підставі, що законодавство України відносить повітряне судно до рухомого майна, а наразі не прийнято жодного законодавчого акта, який би поширював режим нерухомого майна на космічні об'єкти. Тому наведена норма суперечить ст. 575 ЦК України [16, с. 156; 17, с. 268]. Важко підтримувати або виступати проти зазначеної позиції вчених, адже вона має підґрунтя, оскільки в абз. 2 ч. 1 ст. 181 ЦК України дійсно йдеться про можливість поширення законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти режиму нерухомих речей [1]. Однак, чи можна вважати це власне поширенням такого режиму?

Керуючись «наміром» законодавця, який хоч і дещо невдало відображений в наведених вище нормативних положеннях, вважаємо, слід розглядати цивільний оборот зазначених речей саме у світлі поширення на них правового режиму нерухомості. Однак слід погодитись, що зміст відповідних положень законодавства сприяє неоднозначному тлумаченню. Насправді ж, якщо не враховувати цю обставину, то різниця між механізмами виникнення та припинення застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, і власне нерухомих речей є істотною. Закон України «Про іпотеку» з моменту прийняття – 05 червня 2003 року і до сьогодні поширює свою дію на заставу відповідних речей, хоча змінами від 04 липня 2013 року до ст. 4 наведеного Закону визначено, що державна реєстрація застави повітряних та морських суден, суден внутрішнього плавання, космічних об'єктів проводиться у Порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [11]. У той же час в Порядок ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05 липня 2004 року № 830, ще від 05 вересня 2012 року було внесено зміни, якими передбачено, що саме ним врегульовується порядок державної реєстрації застави повітряних та морських суден, суден внутрішнього плавання та космічних об'єктів (п. 1-1) [18]. У зв'язку з цим складається ситуація, за якої застава відповідних речей врегульовується в порядку, передбаченому для застави нерухомості, однак фіксація виникнення, зміни та припинення застави – у порядку, передбаченому для звичайних рухомих речей. Тобто, зазначені факти стосовно нерухомості відображаються у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, а стосовно речей, на які поширено правовий режим нерухомості, в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна, хоча правовідносини з обома видами речей врегульовуються Законом України «Про іпотеку».

В світлі наведеного звертає на себе увагу і та обставина, що в Кодексі торговельного мореплавства України в межах розділу X існує ціла глава 3, присвячена морській іпотечі. У ст. 366 цього Кодексу зокрема встановлюється, що договір про іпотеку повинен бути нотаріально засвідчений за місцем реєстрації судна у Державному судновому реєстрі України або Судновій книзі України [19]. При цьому Додаток 1 «Державний судновий реєстр України» і Додаток 2 «Суднова книга України» до Порядку ведення Державного суднового реєстру України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 1997 року № 1069, встановлюють необхідність відображення у Державному судновому реєстрі України і Судновій книзі України відомостей про заставу морських суден [20]. Порядок не передбачає наслідків для заставодавця або заставодержателя у випадку ухилення від подання відомостей про заставу, однак в цілому з наведеного можна зробити висновок, що у сфері цивільного обороту морських суден існує подвійна система реєстрації застави.

В той же час п. 2.4. Розділу II Авіаційних правил України, Частина 47 «Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні», затверджених Наказом Міністерства інфраструктури України від 25 жовтня 2012 року № 636, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 16 листопада 2012 року за № 1926/22238, визначено, що реєстрація повітряного судна у Державному реєстрі цивільних повітряних суден України не є свідченням права власності на повітряне судно будь-якої юридичної або фізичної особи. Однак в п. 6.4 Розділу VI Порядок передбачає, що у разі наявності заборони щодо повітряного судна (заборони відчуження, арешту, застави) його реєстрація (перереєстрація) у Державному реєстрі цивільних повітряних суден України та виключення з цього реєстру виконуються за згодою відповідного органу, який наклав цю заборону, з наданням відповідних документів [21]. У свою чергу Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються у космічний простір, від 14 січня 1975 року взагалі не врегульовує відносини застави таких об'єктів [22].

З огляду на вищенаведене можна зробити висновок, що запровадження різних порядків реєстрації застави нерухомості і рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, має логічне пояснення і обумовлюється від початку різним підходом до регулювання заставних відносин у сфері майнового обороту рухомих і нерухомих речей. Тому і причини лежать переважно в історичній площині відповідних моделей реєстрації. Як відомо, з набуттям Україною незалежності і фактично до 2013 року система реєстрації прав по чергово будувалась на базі діяльності органів земельних ресурсів та органів юстиції. В ході законодавчих реформ і нескінченного процесу викладення Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» у різних редакціях на практиці до 01 січня 2013 року система реєстрації у сфері обороту нерухомості була розрізною. Права власності реєструвались БТІ у Реєстрі прав власності, іпотека нерухомості фіксувалась нотаріусами у Державному реєстрі іпотек. Поряд із цим, права власності на земельні ділянки реєструвались органами земельних ресурсів у Державному реєстрі земель. Фактично ця система існувала з моменту проголошення незалежності Україною і до зазначеного терміну. Водночас, окремо існували і продовжують існувати реєстри для рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості.

Стовжно ж того, чому не можна було б врахувати досвід регулювання відповідних відносин і уніфікувати процедуру реєстрації рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, а також порядок їх застави з відповідними процедурами у сфері цивільного обороту нерухомості з 01 січня 2013 року можна припустити, що це є наслідком концентрації уваги законодавця на реформуванні сфери обороту нерухомості, яка була визнана

пріоритетною. Як результат, сьогодні це зробити досить важко з декількох причин.

По-перше, тривалий час після 01 січня 2013 року похідні речові права на нерухоме майно, у т. ч. й іпотеки, реєструвались у Державному реєстрі речових прав на нерухомість лише після реєстрації права власності на нього. Як результат, електронна база наповнилась комплексними і структурованими відомостями, незважаючи на те, що вона вже на момент запровадження об'єднувала реєстри, що функціонували задля забезпечення цивільного обороту нерухомості. В той же час реєстри, у яких відображаються відомості про морські судна та судна внутрішнього плавання, повітряні судна та космічні об'єкти, існують тривалий час як самостійні електронні бази даних. Хоча, як і у сфері обороту нерухомості, відповідні реєстри були розрізненими.

По-друге, тривалий час існували концептуальні відмінності між процедурами реєстрації рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, і їх застави, а також реєстрації прав на нерухомість і її застави. Вчиненню правочинів з нерухомістю передувала її обов'язкова технічна інвентаризація. Для рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, такої операції не передбачалось і не передбачається.

По-третє, структура Реєстру прав власності на нерухоме майно, а зараз – Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, фокусується на відображенні інформації про традиційні об'єкти нерухомості, їх площу, місце розташування, власників тощо, у зв'язку з чим фіксувати в них відомості про рухомі речі, на які поширено правовий режим нерухомості, майже неможливо.

По-четверте, із самого початку реєстрацію рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, вели профільні галузеві органи, які не перебували у цьому ключі у взаємодії з органами юстиції, земельних ресурсів або БТІ, внаслідок чого системи реєстрації рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, і власне нерухомості розвивались автономно без взаємозв'язків.

По-п'яте, відсутня єдина позиція суб'єктів нормотворчості щодо порядку реєстрації рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості. У майновому обороті повітряних суден їх реєстрація не посвідчує право власності, в той час як з положень нормативно-правових актів, що регулюють порядок реєстрації морських суден можна зробити висновок, що реєстрація переслідує за мету, зокрема і посвідчення права власності. Нормативна регламентація відносин у сфері реєстрації космічних об'єктів взагалі є поверхневою.

Все це разом створило реальні перешкоди у поширенні на окремі рухомі речі повноцінного правового режиму нерухомості, у т. ч. і в частині застави.

Зважаючи на викладене вище, формується висновок, що у сфері застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, суб'єкти нормотворчості використали комбінативний підхід, за яким поширили на відповідні відносини положення Закону України «Про іпотеку», однак встановили порядок фіксації відповідних фактів у реєстрі, в якому фіксуються застави й обтяження прав на рухоме майно. Приймаючи до уваги ту обставину, що положення нормативно-правових актів фактично запровадили порядок реєстрації застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, відмінний від державної реєстрації іпотеки нерухомості, що виявляється, зокрема як в суб'єкті реєстрації, так і в реєстрі, в якому здійснюється фіксація відповідних фактів, А. Р. Чанишева у своїй дисертаційній роботі пропонує встановити порядок, за яким реєстрацію іпотеки рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, проводити тими органами, які реєструють такі речі [23, с. 8]. Навряд чи таку пропозицію можна визнати контрпродуктивною, однак, враховуючи те, що відомості державних реєстрів

поступово стають загальнодоступними для пересічного учасника майнових правовідносин, а доступ до них надають все більшому колу суб'єктів правозастосування, вбачається більш раціональним запровадити полісуб'єктну систему реєстрації застави таких речей на базі існуючої моделі. За великим рахунком немає принципової різниці у тому, в якому реєстрі будуть фіксуватись факти виникнення, зміни та припинення застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості. Головним є забезпечення прямого або опосередкованого доступу до цих відомостей тих суб'єктів, які приймають участь у майновому обороті рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, для того, щоб забезпечити їх інтереси. Як показує практика, ефективним є використання єдиного реєстру, а чи буде це Державний реєстр речових прав на нерухоме майно або Державний реєстр рухомого майна – не принципово. В силу специфіки відповідних речей, що обумовлює поширення на них правового режиму нерухомості, слід визнати обов'язковою фіксацію фактів виникнення, зміни та припинення їх застави, які фіксуються у відповідних реєстрах, однак у якості суб'єктів її

здійснення необхідно розглядати, перш за все, нотаріусів, які посвідчують відповідні правочини, і для яких участь у заставних відносинах є традиційною [24, с. 181-182], а також органи, які здійснюють реєстрацію відповідних речей. В останньому випадку реєстрація застави може проводитись в якості адміністративної послуги, що надається відповідними суб'єктами. При цьому в такому випадку, адміністративна процедура фіксації застави може не дублювати нотаріальне посвідчення правочину, а, навпаки, замінити його. Ефективним і зручним може виявитись підхід, за яким сторони договору застави можуть звернутись до нотаріуса за посвідченням правочину, а тому – і фіксацією факту виникнення, зміни чи припинення застави рухомих речей, на які поширено правовий режим нерухомості, або до органу, який проводить реєстрацію таких речей, внаслідок чого такий орган в межах адміністративної процедури проведе фіксацію відповідного факту, наприклад, за звичайним письмовим правочиним і заявами учасників відповідних правовідносин. Однак ці пропозиції потребують удосконалення законодавства у сфері відповідних правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
2. Шишка О. Р. Застава у цивільному праві України / О. Р. Шишка // Міжнародний юридичний вісник. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2014. – Вип. 1 (1). – С. 225–232.
3. Гришук Н. В. Про розвиток інституту іпотеки в Україні на прикладі законодавства Німеччини / Н. В. Гришук // Держава і право. – 2002. – № 17. – С. 332–336.
4. Назаренко Е. Є. Вплив досвіду зарубіжних країн на нормативне забезпечення розвитку іпотечної системи України / Е. Є. Назаренко // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С. 98–101.
5. Кубара У. М. Правова природа заставних відносин / У. М. Кубара // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 343–350.
6. Рибачок В. А. Становлення інституту іпотеки та механізму оформлення іпотечних договорів за часів римського права / В. А. Рибачок // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 150–156.
7. Кізлова О. С. Інститут застави в сучасних правових системах / О. С. Кізлова // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 56. – С. 40–45.
8. Цыбуленко З. Залог отдельных видов недвижимого имущества / З. Цыбуленко // Российская юстиция. – 2000. – № 1. – С. 15–16.
9. Парасюк В. М. Деякі проблеми виникнення та законодавчого регулювання інституту іпотеки / В. М. Парасюк // Митна справа. – 2011. – № 1 (73). – Ч. 2. – С. 97–101.
10. Про заставу : Закон України від 02 жовтня 1992 року № 2654-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.
11. Про іпотеку : Закон України від 05 червня 2003 року № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.
12. Кизлова Е. С. Ипотека движимого имущества как особый вид залога / Е. С. Кизлова // Часопис цивілістики. – 2012. – Вип. 14. – С. 35–39.
13. Герц А. А. Підстави виникнення правовідносин з іпотеки майнового комплексу / А. А. Герц // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 109–114.
14. Круковес Н. В. Актуальні питання реалізації іпотечних зобов'язань в нотаріальному процесі / Н. В. Круковес // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 379–383.
15. Кізлова О. С. Співвідношення поняття застави і обтяжень рухомого майна як забезпечення інтересів кредитора / О. С. Кізлова // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 38. – С. 27–32.
16. Рибачок В. А. Космічний об'єкт, як предмет іпотечного договору / В. А. Рибачок // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 155–159.
17. Храпач С. В. Загальна характеристика правового регулювання іпотеки космічних об'єктів в Україні та шляхи його вдосконалення / С. В. Храпач // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 2. – С. 265–269.
18. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 липня 2004 року № 830 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 27. – Ст. 1770.
19. Кодекс торговельного мореплавства України : Закон України від 23 травня 1995 року // Відомості Верховної Ради України – 1995. – № 47. – Ст. 349.
20. Про затвердження Порядку ведення Державного суднового реєстру України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 1997 року № 1069 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 40. – Ст. 24.
21. Про затвердження Авіаційних правил України : Наказ Міністерства інфраструктури України від 25 жовтня 2012 року № 636 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 93. – Ст. 3814.
22. Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються у космічний простір від 14 січня 1975 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_253
23. Чанишева А. Р. Іпотечні цивільні правовідносини : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес ; сімейне право, міжнародне приватне право» / А. Р. Чанишева. – К., 2006. – 20 с.
24. Рибачок В. А. Правове регулювання іпотечних правовідносин та роль нотаріуса у їх оформленні в радянському праві під час першої кодифікації цивільного права / В. А. Рибачок // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 179–183.